

MUSIQIY JANRLARNING TASNIFIY TIZIMI

Iqlasbay Xojanov

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali

<https://www.doi.org/10.37547/ejsspc-v03-i02-p2-64>

ARTICLE INFO

Received: 15th February 2023

Accepted: 24th February 2023

Online: 25th February 2023

KEY WORDS

Janr, genezis, uslub, kompozitor, shakl, kategoriya, vokal, sonata.

ABSTRACT

Ushbu maqolada XX asr musiqa san'atida janr tushunchasi, uning rivojlanishi va musiqa ijodidagi o'rni haqida so'z boradi. Shuningdek, bir qancha san'at allomalarining ilmiy-nazariy qarashlari haqidagi ilmiy xulosalar tahlili berilgan.

XX asr musiqa ijodiyotida janrlarning o'zaro tasirlanishi, aniq chegaralarning yo'qola borishi, o'larning takomillashuvi yangi janrlarni vujudga keltirdi hamda bu jarayon musiqashunoslarning e'tiborini tortdi.

Bugungi kunda janrlar evolyusiyasi va rivojlov bosqichlari borasida yangicha nazariy qararshlar yuzaga kelmoqda. Janr va janrlilik mavzulari L.Mazel, V.Sukkerman, B.Asafev, A.Alshvang, A.Doljanskiy, V.Konen, M.Lobanova tadqiqotlarida o'z aksini topgan bo'lsa da, janr tushunchasi va xususiyatlari borasida aniq bir to'xtamga kelinmagan. Misol tariqasida vokal ijodiyotni oladigan bo'lsak, vokal musiqa cholg'u musiqa bilan, romans esa qo'shiq bilan bir qatorda janr sifatida belgilanadi. Bundan tashqari, aralash janr va shaklardan fuga va variatsiyalar ham turli turkumli janrlarning kompozitsion tuzilma (strukturasi) sifatida qo'llaniladi. SHundan kelib chiqqan holda ko'pchilik musiqashunoslar janr tushunchasining qat'iy chegaralarini inkor qiladilar. Jumladan Doljanskiy: "Janr bu musiqiy asarning turlari bo'lib, u tuzilish, ijrochilar tarkibi, asar xarakteri va ijro o'rni kabi turli belgilarga egadir" – deb tariflaydi. [1. B.258]

Boshqa bir guruh olimlar (Mazel va Sukkermanlar) esa kompleks taxlilni nazarda tutib, asarning tarkibiy tuzilishi, sotsial vazifasi, ijro va idroklash shartlarini hisobga olish zarurligini takidlaydilar.

Aytish joizki, har ikki holatda ham bir yoqlamalik ko'zga tashlanib, janrning tub mohiyati butkul ochib berilmagan. B.Asafev tabiri bilan aytganda esa janr tushunchasi musiqiy hayotda ijro sharoitlari va tinglovchi idrokiga bog'liq ekan biz umumiy planda uni 2 guruhga ya'ni,

1. Muayyan (*bunda ijrochi va tinglovchilar orasidagi farq turlicha bo'lgan*) guruh.
2. Keng omma (*ijrochi va tinglovchi bir butun bo'lgan*) guruhi uchun ijro etiladigan musiqaga bo'lamiz.

Har ikki ajratilgan guruhda ham musiqa tinglovchilar ommasining musiqaga munosabati nuqtai nazaridan qaralmoqda. Bunday bo'linish nisbatan kengroq tarqalgan badiiy yoki

amaliy va badiiy bo'lmagan tushunchalariga yaqin kelsa-da, aynan mos tushmaydi. Masalan amaliy musiqaga kino va dramatik teatrdagi musiqa misol bo'la oladi va tinglovchi va ijrochi munosabatlari jihatdan taqdim qilingan musiqaga mos tushadi.

Janr –tushuncha sifatida, etimologiya va genezisi

JANR – (frans. genre, lot. genus – xil, tur) – o'ziga xos xususiyatlar majmui bilan belgilanadigan musiqa asarlari turlari. Janrlarning eng umumiy tasniflanish butkul musiqani vokal yoki cholg'u asarga bo'linishidan iborat. Ammo janrlar ham uslub (stil) va shakl singari ko'p manolidir. Birgina janr, (rod) tur, ko'rinish tushunchalarini ularga manodosh yoki yaqin manoli qator so'zlar bilan qo'llash mumkin.

Masalan:

A) biror guruhdan ajratish uchun variant, izotop, izomer,

B) guruhga kiritish uchun esa sinf, guruh, oila atamalarini ishlatish mumkin.

Vaholanki, ularning biror biri musiqiy morfologiyada janr singari turg'un ahamiyatini saqlab qololmadi va janr asosiy markaziy atamaga aylandi.

Rus musiqiy terminologiyasiga janr fransuz ahanalaridan kirib keldi. Janrning tub o'zagi *genos* (γένος) grek tilidan olingan. Bunday atamalarni istagancha keltirish mumkin: *gen*, *genetika*, *evgenika*, *genezis*, *genealogiya*, *genotip*, *genofond*, *avtogenniy*, *gomogenniy*, va hokazo. Fransuz tilida mazkur *genos* rus tilidagi janrga yaqinroq talaffuz qilinadi va rus tilida "rod" manosi beradi.

Janrlar – bu tarixan shakllangan va nisbatan turg'unlashgan

a) konkret- (ijtimoiy, maishiy, badiiy) maqsadga yo'naltirilgan

b) ijro sharoiti va vositasi

v) tuzilish shakli va xarakterini aks ettiruvchi qator mezonlarni mujassamlashtirgan musiqiy asarlarning turi, toifasi, sinfi, xil va ko'rinishlaridir. [2.]

Mazkur tarifda janrning aynan o'ziga emas tub mohiyatiga umumiy tarzda urg'u berilganligini ko'ramiz.

Endi janrni yagona kategoriya sifatida qarasak:

Janr – u yoki bu badiiy butunlik hosil qiluvchi o'zaro bog'liq bo'lgan (genetik) ko'p tarkibli tuzilishga ega o'ziga xos qolip (matritsa)dir.

Mazkur formulirovka orqali janrni uslub va shakl tushunchalaridan ajrata olamiz. Masalan uslub kim tomonidan yaratilganlikka, manbaaga asoslansa, bunda janr qanday tarzda va qaysi genetik sxemada qaror topganlikka javob topadi, ya'ni u konkret musiqiy asarning modeli, matritsa - kanon - asosi hisoblanadi.

Aytish kerakki, janrlar avvalo musiqa va hayotning real munosabatlari asosida yuzaga kelgan, turli musiqiy ifoda vositalarini o'zida aks ettirgan badiiy fenomen hisoblanadi.

U nafaqat kompozitorlik, ijrochilik, pedagogik balki musiqa tarixi va nazariyasi kabi musiqiy amaliyotlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Janrlarni o'rganishdan asosiy maqsad u birinchi navbatda musiqaning estetik ahamiyatini, alohida bir asar yoki kompozitor uslubini belgilashda tahlilning asosiy fundamentidir.

SHunday bo'lsa-da, janrlar nazariyasi shakl muammosiga nisbatan kamroq o'rganilgan va u 3 asosiy guruhga bo'linadi: [3. B.278]

1. Aniq (konkret) janrlarning tarixiy evolyutsiyasini, tarkibi va ifoda uslublarini, bevosita amaliyotda o'rganish bilan bog'liq bo'lib, o'rta asrlar, uyg'onish va Barokko davri va

professional va xalq ijodiyotida qolaversa ko'z o'ngimizda yuzaga kelgan janrlarni o'rganadi. Ularning soni Moskvada 1991 yilda nashr yuzini ko'rgan ensiklopedik slovarda 350 ga yaqindir.

2. Musiqiy janrlar nazariyasida janrlar klassifikatsiya (tasnifoti)si muammolarini o'rganadi. Tasnifot esa muayyan davrning madaniyatning milliy xarakterini aks ettiradi.

3. Janrning tub mohiyatini o'rganadi. ya'ni, boshqa sahatlardagi birliklari prototip (timsol)lari, musiqadan tashqari nazariy asoslarini o'rganadi.

Bundan tashqari, janrlarni atama va tushunchalar tizimi jihatdan o'rganish ham ahamiyatga molikdir.

Ushbu guruhlardagi asarlarni janr sifatida umumlashtiruvchi xususiyat bu ularning mustaqil asar ekanligidir. Har bir guruhdagi asarlar ham o'zaro bir nuqtada kesishadi ya'ni, masalan: Vals ham maishiy raqs, ham instrumental asar yoki simfonik asarning bir qismi hisoblanadi. SHuningdek, har bir asarning ichki qat'iy qonuniyatlari ko'zga tashlanmaydi. CHunonchi, romans mustaqil vokal asar bo'lsa ham, operalarga ariyalarning turli ko'rinishlari sifatida kiritiladi. Ariya ham o'z navbatida operaning bir qismi bo'lsa-da u ham mustaqil janrdir. SHu va shu kabi turli atamalarning turli holatlarda bir xil qo'llanilishi, aniq va yakdil xulosalarning yo'qligi janr tasnifot (klassifikatsiyasi)ini bir qadar murakkablashtirmoqda.

Janrlarning tasnifiy tizimi.

Janrlarni tizimli tasniflash ancha qadimiy bo'lib, XIV asr boshlarida yashab ijod etgan Ioann de Groxeo, risolasida dastlab aks etgan.

Keying davrlarda T.V.Popova, V.A.Sukkerman, A.N.Soxor va O.V.Sokolovlar tadqiqotlaridagi yaratilgan tasnifotlar bir qadar universal hisoblanadi. Nemis musiqashunosi G.Besseler esa xronologik jadval tarzidagi tasnifotni taklif qiladi. U musiqiy janrlarni shakllar va turmushdagi vazifalariga ko'ra o'rganib, kutilmaganda taqdim etiladigan (prepodnosimiy – konsert) va kundalik amaliyotda (obixodniy – raqs, marsh, mehnat va diniy qo'shiqlari) turlariga ajratadi. [2]

T.V. Popova janrlarni cholg'u va vokal guruhlariga hamda nemis hamkasbi Beseller izidan borib, ikki mezon: musiqaning paydo bo'lishi va ijrochilik xususiyatlariga ajratadi.

O'z navbatida B.V. Asafevning 30-yillardagi janrlar yuzasidan olib borgan tadqiqotlarini ham takidlab o'tish joiz.

Musiqashunos janrlar turkumini 6 guruhga ajratadi:

1. og'zaki aqanadagi xalq maishiy (cholg'u va qo'shiq) musiqasi
2. engil maishiy va estrada musiqasi – jumladan yakkaxon ansambl, cholg'u, djaz va boshq.
3. yakkaxon va kichik ansamblar uchun kamer musiqasi
4. katta orkestrlar uchun simfonik musiqasi
5. xor musiqasi;
6. dramatik-teatral musiqali-sahanaviy musiqasi asarlari

V.A.Sukkerman tomonidan esa butkul yangicha qarash kiritilganligini ko'ramiz. U o'zining Musiqiy janrlar kitobida janrlarni tarkibiy tuzilishi jihatdan tahlil qilib, 3 guruhga ajratadi.

1. Lirik janrlar: qo'shiq, noktyurn, alla, poema, serenada va h.
2. Epik va hikoyasimon mavzuli janrlar: gimn, ballada, rapsodiya, uvertyura
3. Raqs va harakat bilan bog'liq motor janrlar: marsh, etyud, tokatta, skerso va h.

Sukkerman tasnifoti janrlar tuzilish xarakteri jihatdan emas balki ijodiy jarayon va kompozitsion mantiqqa assoslangandir.

Barcha tadqiqotchilardan farqli ravishda O.V.Sokolov o`z ishida janrlarni boshqa san`atlarda mavjud yoki yo`qligi va funksiyasi jihatdan o`rganadi. [4. B.128]

Ushbu asosda u musiqani 4 ko`rinishini keltiradi:

1. Sof musiqa – ya`ni, dastursiz cholg`u asarlar
2. Amaliy musiqa (Diniy musiqa)
3. Uyg`un musiqa (So`z va musiqa, Dramatik musiqa, Xoreografik musiqa, Televizion (ekran) musiqa
4. Amaliy-uyg`un musiqa (Qo`shiqli, raqsona)

Ko`rinib turibdiki, musiqiy janrlar tasnifoti qator jihatlar bilan bog`liq bo`lib, turli guruhlariga ajratilib yoki birlashtirilib: hayotiy yuzaga kelishi, ijrochilik o`rni, boshqa sahatlar bilan hamohangligi, oddiy va murakkablik jihatlarida o`rganilar ekan.

YUqoridagilardan xulosa chiqarib, Nazaykinskiy muayyan konkret musiqiy asarni tahlil qilish jarayonida 2 tamoyilga e`tibor qaratishni lozim topadi.

1. Janrlarni o`rganishda malum maqsadni ko`zlagan holda istalgan kriteriya yoki tadqiqot uslubini tanlash kerak. Masalan musiqaning sotsial tabiatini o`rganishda G. Bessler, T.V.Popova yoki A.N. Soxor uslublarini, boshqa sahatlar bilan birgalikda o`rganishda Sokolov izlanishlarini hisobga olish darkor.

2. Musiqiy asar xususida butkul to`liq taassurot hosil qilishda barcha tasnifotlardan foydalanish zarurki, ularning barchasi bir-biriga halaqit bermaydi, balki to`ldiradi.

Deyarli barcha tasnifotlarning janrlar tizimida o`rni va darajasiga ko`ra bosqichma-bosqich (ierarxik) asosda tuzilganligi ko`zga tashlanadi.

XVI asr oxiri XVII asr boshlariga kelib, ko`plab musiqiy janrlar tipologik turg`unligini yo`qotib, yangi musiqa turlari faol ravishda bir-biriga tasir ko`rsatdi. Jumladan, barokko musiqa madaniyatida son-sanoqsiz gibrid (chatishma) janrlar yuzaga keldi. Ular sirasiga ariyali va ariozoli konsert, xoralkonsert va monodik xorallar kiradi. Bir so`z bilan aytganda, messadan tortib operagacha musiqaning har qanday turida janr uslublarining tasirini ko`ramiz. Bunday aralash turlarni M.Lobanova “in mixto genri” deb nomlaydi. “in mixto genri” – barokko kompozitorlarining turli uslub va janrlarni texnik vositalari orqali birlashtirish g`oyasidir. Bunday janr strukturasi kontrast uslublar: “eski – yangi”, “qat`iy – erkin” tarzida tuziladi. [5]

Bundan tashqari, musiqa va sahatda aniq klassik mezonlarning o`zgarib, yo`qolib borishi XIX-XX-asrlar da yangi janr konsepsiyasi – aralash janrlarni yuzaga keltirdiki, ular sof “yopiq” janrlarni ham to`ldirib, boyitadi.

XX-asrdagi informatsion portlashlar umumbashariy aqana va klassik qoliplardan voz kechgan holda individual ekperementlarni amaliyotda joriy etilishiga sabab bo`ldi. Janrlarning bunday transformatsiyasi biror asarni qayta yaratishda ham ko`zga tashlanadi. Umuman, XX asrda romantizm davrida asosiy o`rinda turgan opera janri cholg`u va simfonik asarlarga o`z o`rnini bo`shatib beradi va turli kamer simfoniya, kichik simfoniya va myuzikl janrlari yuzaga keldi.

SHuningdek, XX-asrda etarli darajada qaror topib ulgurmagan janr tushunchasi yanada murakkablashib, janrlar gibridlashuvining oliy darajasiga etdi. Mazkur jarayon bugungi kunda

yanada yaqonroq namoyon bo`lar ekan, turli janrlarni bir-biridan farqlash nafaqat tinglovchi balki professional ijodkorlarda ham malum qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Yangi avlod kompozitorlarining asosiy maqsad va vazifalari yangi musiqani boyitish, o`nining ifoda vositalarini qayta ishlash, qolaversa, garmonik bo`yoqdorlikni, janrlar tizimini tubdan isloh qilish kabi shu va shunga o`xshash talablar tomon o`zgara bordi. Darhaqiqat, har bir kompozitorning individual uslubi, tadqiqot va izlanishlari bir tomondan janrlar borasida yakdil (umumiy) xulosa chiqarishga to`sqinlik qilsa-da, ikkinchi tomondan musiqada rang-barang janr ko`rinishlarini ham vujudga keltirmoqda. Ular musiqaning deyarli barcha vositalaridan individual ravishda unumli foydalanishdi, va musiqiy-madaniyatning bebaho durdona asarlarini yaratilishiga, turli-tuman yangi janrlarning yuzaga kelishiga hissa qo`shdilar. Bir so`z bilan aytganda ular o`zlarining individual ijodkorlik faoliyatlarida yangi klassika – XX asr klassikasini bunyod etishga muvaffaq bo`ldilar.

References:

1. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс - Москва; 1973 г, 258 стр.
2. Bessler H. Aufsätze zur Musikästhetik und Musikgeschichte. Leipzig, 1978 g.
3. Лобанова М. Музыкальный стиль и жанр. История и современность сб. Проблема музыкального жанра: барокко, классицизм XX век Москва; 1990 г, 278-стр.
4. Назайкинский Н. Стиль и жанр в музыке Москва; 2003г. 128 стр.
5. Попова Т.В. Музыкальные жанры и формы. Москва.; 1954.